

PÁROS IGÉK ÉS SZEREPÜK AZ ASPEKTUALITÁSBAN. ASPEKTUS ÉS AKCIÓMINŐSÉG AZ UDMURT NYELVBEN¹

HORVÁTH LAURA

Ebben a tanulmányban az udmurt nyelv aspektusjelölő eszközei közül elsősorban a páros igéket fogom bemutatni, az udmurt aspektusrendszerben betöltött lehetséges szerepüket, továbbá grammatikalizációjuk folyamatát. Mindezt az aspektus és akcióminőség, az aspektus kompozicionalitása fogalmi felől közelítem meg, és szót ejtek a magyar igekötők grammatikalizációjáról, aspektusjelölő funkciójuk kialakulásáról mint a páros igék szerepének megfelelő kategóriáról a magyarban. Nem tűztem ki célul, hogy az udmurt aspektusrendszert, vagy azon belül a páros igéket működésük teljességében bemutassam, tehát nem foglalkozom olyan kategóriákkal, mint például a produktivitas vagy egyes aspektust kifejező eszközök egymáshoz viszonyított gyakorisága. Elsősorban arra kívánok választ adni, hogy milyen aspektuális kategóriákat **képes** az udmurt nyelv kifejezni, és hogy **milyen eszközökkel** teszi ezt. Ahol lehetséges, hasonlóságokat, különbségeket keresek más (főként finnugor) nyelvekkel összevetésben, szélesebb értelemben vett tipológiai keretben. A „szélesebb tipológiai keret” fogalmát megvilágítandó idézem a következőket:² „A tipológia (...) tágabb jelentésben értelmezhető úgy, mint a nyelvek közötti hasonlóságok és különbségek általános vizsgálata – ideértve nemcsak azt a szigorú értelemben vett tipológiát, melyet például Greenberg (1966, 1978) dolgozott ki, hanem leíró munkákat is, melyek egy sor különféle nyelv leírásait támogató általánosításokat tartalmaznak.”

¹ A tanulmány végső formájának kialakulásában nagy segítségemre voltak a névtelen lektor és témavezetőm, Pomozi Péter tanácsai, melyeket ezúton szeretnék megköszönni.

² „Typology (...) to be understood in a broad sense as the general study of similarities and differences across languages – covering not only typology in a strict sense as elaborated by, for example, Greenberg (1966, 1978) but also descriptive frameworks embodying generalizations developed to support the descriptions of a range of different languages (...)” (Caffarel–Martin–Matthiessen 2004: 1)

1. Az aspektus mint mondatsemantikai kategória – az aspektus kompozicionalitása

Az aspektus fogalmának meghatározása nem egyszerű feladat, egyrészt a szakirodalomban fennálló és a legtöbb hosszabb lélegzetű munkában megemlített terminológiai egyenetlenségek miatt, másrészt amiatt, hogy a kutatók másképp vélekednek olyan alapvető kérdésekről, mint például az, hogy egészen pontosan mi az aspektus, milyen kapcsolat áll fenn aspektus és igeidők, akciómínőség és aspektus között, és hogy milyen problémák, alapvető oppozíciók tartoznak bele ezen témakörökbe külön-külön. Mindezek ellenére kijelenthetjük, hogy a legtöbb munkában (lásd például Comrie 1976, Smith 1991, Egg 1994, Kiefer 1996, 2000, 2006) az elsődleges aspektuális kategória a perfektív-imperfektív oppozíció, ahol a fő elhatárolási szempont a teljesség és az oszthatóság. A perfektív aspektus az eseményt mint teljes, önmagában álló egészt ábrázolja, tekintet nélkül a szituációt felépítő szakaszokra, az imperfektív viszont a szituáció belső szerkezetére összpontosít (Comrie 1976: 16). Az aspektuális nézőpont tehát olyan, akár egy kamera fókusza: teljes vagy részleges képét adja a szituációnak (Smith 1991: 2). Ezzel összefüggésben áll az, hogy a folyamatos események osztható intervallumú időszerkezetűek, a befejezettek ezzel szemben oszthatatlan időintervallumúak. A folyamatos cselekvés, történés, folyamat tehát részintervallumokra osztható, megszakítható: a *Peti 2-től 3-ig írta a levelet* kijelentés akkor is igaz, ha közben pár percre más is csinált. A befejezett cselekvést viszont nem lehet megszakítani: A *Peti 2-től 3-ig megírta a levelet* mondat időszerkezetét nem lehet olyan intervallumokra osztani, melyek mindegyikére igaz az, hogy az adott cselekvés fennállt (például már fél 3-kor is megírta a levelet), az esemény csak az időtartomány végén következhet be (vö. Kiefer 2006: 21–26).

A mondatok időszerkezetét az ige kivül egyéb kategóriák is meghatározhatják: például a tárgy, időhatározók és az alany is. Az aspektus tehát mondatsemantikai kategória, igeaspektusról csak olyan értelemben beszélhetünk, hogy az mennyiben járul hozzá a mondat aspektuális jelentéséhez. Az pedig, hogy az igeaspektus mennyiben határozza meg a mondat aspektusát, a nyelvek tipológiai sajátosságaitól függ: az úgynevezett aspektusnyelvek esetében már a szótár szintjén eldől, az aspektust kompozicionálisan kifejező nyelveknél viszont más mondatrészek is szerephez juthatnak (i. m. 26)³.

³ A magyarban például a befejezett szemléletű igeiknél a mondat aspektusa általában nem kompozicionális, hanem lexikailag meghatározott (vö. Kiefer 2000: 287), így a magyar nyelv kompozicionalitási foka a szláv nyelvekhez közelebb áll, mint például az angolhoz vagy a

Fontos még megemlíteni, hogy az imperfektivitás és perfektivitás közötti különbség nem szituációk közötti objektív különbség, hisz ugyanazt az eseményt lehet imperfektív és perfektív módon is szemlélni: a perfektív aspektus az eseményt mint teljes, oszthatatlan egészt írja le egy külső nézőpontból (pl. *délben megfőztem az ebédet*), míg az imperfektív az eseményt belső nézőpontból ábrázolja, mintha az esemény közepén állnánk (pl. *délben ebédet főztem*) (vö. Dik 1994: 32, Comrie 1976: 2–4).

Az imperfektív események lehetnek nem korlátozott és korlátozott intervallumúak (az utóbbiról lásd a hatodik részt), a perfektív események időszerkezete lehet tartós és pillanatnyi. Az imperfektivitásra a folytathatóság, ismételtetés, oszthatóság kritériumának megfelelően a mindkét irányban nyitott intervallum, míg a perfektívra a balról vagy jobbról zárt, illetve pontszerű intervallum jellemző (Kiefer 2006: 183).

Az imperfektív eseményeket tehát logikusan a következő főbb temporális sémákkal írhatjuk le:

a) ————— b) —••••—

A perfektív események temporális szerkezete azonban egyik oldalról zárt, vagy pontszerű:

a) —————•

b) •————

c) •

2. Aspektus és akcióminőség

Az akcióminőség és az aspektus megkülönböztetése bonyolult feladat. Elsősorban azért, mert sokan az akcióminőséget teljesen eltérő jelentésben használják: például Bertinetto és Delfitto (2000: 190–191) szerint az akcióminőség az esemény típusa (tulajdonképpen megegyezik a Vendler-féle igeosztályokkal⁴), Bache (1994: 44–47) az akcióminőség kategóriáján belül a

franciához, tehát inkább aspektusnyelv, mint kompozicionális aspektusú. Kizárólag kompozicionális módon építkező vagy tisztán aspektusnyelvek feltehetően nincsenek.

⁴ Ezek a kategóriák (állapotok, cselekvések, eredmények, teljesítmények) a legtöbb munkában mint eseménytípusok jelennek meg.

komplexitás, pontszerűség és telikusság (határpontosság) kategóriáit tárgyalja, Svantesson (1994: 270) inchoatív aspektusról ír, holott azt általánosan akcióminőségnek tartják. Givón (2001: 287–288) az ige jelentésében inherensen benne rejlő aspektust tekinti akcióminőségnek. Comrie (1976: 6–7) pedig kijelenti, hogy nem foglalkozik vele, éppen amiatt, mert a különböző felfogások másként értelmezik.

Egg az akcióminőséget kompozicionális kategóriaként kezeli, mondatszemantikai kategóriának fogja fel: például ha egy telikus ígét egy ismétlődést kifejező határozószóval (pl. *regelmässig* 'rendszeresen') modifikálunk, akkor a VP, amit kapunk, már nem jellemezhető a telikusság tulajdonságával (*regelmässig in der Vorlesung einschlafen* 'rendszeresen elaludni az előadáson', Egg 1994: 11–13). Egy másik, az Egg által „szlavisták és finnugristák körében használt” elméletként emlegetett felfogás szerint viszont az akcióminőség nem kompozicionális, tehát például időhatározókkal létrehozható kategória, hanem „*a morfológiailag összetett ige toldalékolással vagy igeekötővel bevezetett járulékos tulajdonsága*” (Kiefer–Ladányi 2000: 476). Ebben a felfogásban kizárják az akcióminőség fokozatosságának, megváltoztathatóságának lehetőségét. Ha az akcióminőségről morfológiailag egyszerű igék esetében is beszélhetünk, például az intenzív akcióminőséget keressük ilyen igék jelentésében, akkor látjuk, hogy az *ordít* ige intenzitás szempontjában eltér ugyan a *beszél* ígétől, azonban itt az intenzitás fokozat kérdése, nem pedig egy nemintenzív-intenzív oppozíció, és nagyon nehéz lenne minden intenzitásfokozat kedvéért külön akcióminőség-kategóriákat felvenni. Másrészt a morfológiailag kifejezett akcióminőséget nem lehet időmódosítóval megváltoztatni: **En egész este megettem az almát*. Az akcióminőség tehát lexikai, míg az aspektus mondatszemantikai, grammatikai kategória. (Kiefer 2006: 137–141)

Úgy vélem, hogy a fent említett vélemények ellentéte abból is adódik, hogy a magyarban az akcióminőség képzése morfológiailag is lehetséges, és az sem véletlen, hogy Egg éppen a szláv nyelvészeket említette a finnugrista nyelvészek mellett: a szláv nyelvek morfológiai készlete az akcióminőség kifejezésére még gazdagabb, mint a magyar nyelv. A magyarban az akcióminőség kifejezésére leginkább az igeekötők szolgálnak a *-gAt* képző mellett, ezek nemcsak akcióminőséget, hanem aspektust is képeznek; a tiszta aspektusképzés ritka, és igeekötővel történik: ilyenek például a *megvizsgál*, *megmagyaráz* igék (Kiefer–Ladányi 2000: 480). Az igeekötőnek csak akkor egyetlen funkciója a perfektiválás, ha az alapige és az igeekötős ige között kizárólag aspektusbeli különbségek vannak. Kiefer (2006: 181–183) ezért az

akcióminőség és az aspektus közötti összefüggések keresésére a következő módszert alkalmazza: az igék belső időszerkezetét vizsgálva az akcióminőségek intervallum-tulajdonságait összehasonlítja az alapigék intervallum-tulajdonságaival, s megállapítja, hogy ha az alapigéhez képest az akcióminőség képzésekor megváltozik az időintervallum szerkezete, akkor az akcióminőség-képzés aspektusbeli különbségekkel is együtt jár.

Mivel az udmurt nyelv gazdag képzőrendszere az akcióminőség-képzést morfológiailag lehetővé teszi, az udmurt képzőrendszer akcióminőség-jelölésének vizsgálatánál az utóbbi elméletet követem, ennek alapján próbálok megvizsgálni a képzőkkel létrehozott akcióminőségek aspektusképző szerepét. Az akcióminőség fent említett meghatározásában az a kritérium, hogy az akcióminőség „toldalékolással vagy igekötővel bevezetett” tulajdonság, specifikusan a mai magyar nyelvre kidolgozott tényező. Az udmurt nyelvben nincsenek igekötők, akcióminőség képzésére alkalmas eszközei a képzőkön kívül főként a páros igék. Ezek, ha struktúrájukat tekintve nem is jutottak el a grammatikalizálódás olyan fokára, mint az alapigéjével egy (bár szintaktikailag nem szétválaszthatatlan) lexikai egységet alkotó igekötők, mégsem tekinthetők kompozicionális akcióminőség-képzésnek, tehát akcióminőség-képzés szempontjából is vizsgálhatók.

Az akcióminőségek felfogásának széles skálája is mutatja azt a tényt, hogy nincs teljesen univerzális módszer egy nyelv aspektusrendszerének feltárására, különösen abban különböznek a nyelvek, hogy melyek azok a kategóriák, melyeket jelölnek, és melyek maradnak jelöletlenek, ezért módszerünket kicsit mindig az adott nyelvhez kell igazítani. Givón (2001) rámutat, hogy az alapige jelentésében inherensen benne levő aspektuális jelentést sem lehet figyelmen kívül hagyni (például a magyar *dob* ige igekötő nélkül, önmagában is perfektív), hiszen ez mindenféle jelölőelem nélkül is befolyásolhatja a mondat aspektusát, ám elképzelhető, hogy ez főként általános, univerzális kijelentésekhez és következtetésekhez vezetne.

3. Képzőkkel kifejezett akcióminőségek az udmurt nyelvben

Az udmurtiai kutatók a „kategoria vida” fogalma alatt a szláv hagyománynak megfelelően az igéhez kapcsolható aspektusfogalmat, igeaspektust értik. Mivel az udmurt nyelvben nem található az oroszhoz hasonló aspektuális ige párok, ezért az udmurt nyelv igeképzői közül az akcióminőség szempontjából releváns frekventativitást képző toldalékot tárgyalják a fogalom kapcsán. Karakulova (2002) például az udmurt „vid” kategóriájáról szóló

tanulmányában leginkább a frekventatív akcióminőség kategóriáját tárgyalja, és a nemfrekventatív-frekventatív szembenállást mint igeaspektust kezeli. A következőkben az udmurt igeképzők közül az akcióminőség-képzésben részt vevő képzőket tárgyalom.

A *-lj*, *-lla* képzők a cselekvés hosszú időtartamát⁵, ismétlődését, frekventatív akcióminőséget⁶ fejeznek ki. A frekventatív akcióminőség mindig folyamatos aspektusú, mivel a frekventatív cselekvés temporális szerkezete mindkét irányban nyitott (vö. az I. rész temporális sémáival):

-lj- (az I. igecsoporthoz, ún. *-j-* tövű igékhez járul); *-lla* (a II. igecsoport töveihez járul):

<hr style="width: 100%;"/> <i>učkijni</i> 'néz' <i>malpani</i> 'gondol'	<hr style="width: 100%;"/> <i>učkijlini</i> 'néz (többször), nézeget' <i>malpallani</i> 'gondol (többször)'
--	--

A fenti példákban a nem frekventatív igék eleve folyamatos aspektusúak, így a frekventativitás ebben az esetben nem változtat az igeaspektuson⁷; a frekventatív akcióminőség akkor változtatja meg az adott ige aspektusát, ha az eredetileg pontszerű vagy zárt intervallumú, perfektív volt:

<hr style="width: 100%;"/> <i>jettini</i> 'eljut valahova' <i>vorsani</i> 'becsuk, bezár'	<hr style="width: 100%;"/> <i>jettilini</i> 'eljut valahova (többször)' <hr style="width: 100%;"/> <i>vorsallani</i> 'bezár (többször)'
--	--

A *-t-*, *-lt-*, *-(i)št-*, *-š-* képzők egyszeri, befejezett cselekvést fejeznek ki, tehát intervallum-szerkezetük zárt vagy pontszerű, és így perfektívvé teszik az alapigét. Ezek párba állíthatók *-a/-ja-* (ritkábban *-j-*) tövű megfelelőikkel,

⁵ Maga a hosszú időtartam (durativitás) még nem biztosítja, hogy a cselekvés folyamatos aspektusú, hiszen míg a pillanatnysiság, az esemény pontszerű időkitérése mindig perfektív aspektusú, a hosszú időtartamú cselekvés lehet perfektív, ha végpontos (vö. *megtanul valamit*).

⁶ Jelen tanulmányban nem foglalkozom az iteratív és frekventatív akcióminőség elhatárolásának problémájával: mindkét akcióminőség valamiféle (rendszeres vagy rendszertelen, illetve kizárólag rendszertelen) ismétlődést fejez ki, így aspektuális szempontból hasonló szerepük (vö. Kiefer 2006: 150–162).

⁷ A folyamatos igék azonban perfektíválhatók, míg a frekventatív képzős igék nem: nem tűrnek meg például határpontos időmódosítót, így a frekventatív képző mintegy „biztosíték” a mondat imperfektív aspektusára.

melyek hosszú időtartamú, befejezetlen cselekvést írnak le (Perevoscsikov 1962: 219–224):

_____	•_____
<i>šerekjanj</i> 'nevet'	<i>šerektijnj</i> 'felnevet, elneveti magát'
_____	•
<i>šonanj</i> 'integet, lenget'	<i>šonaltijnj</i> 'int, legyint'
_____	_____•
<i>kopanj</i> 'ás'	<i>kopištijnj</i> 'kiás'
_____	•
<i>ňulanj</i> 'nyal'	<i>ňulištijnj</i> 'megnyal (egyszer), nyalint'
_____	_____•
<i>peganj</i> 'menekül'	<i>pegžijnj</i> 'elmenekül, elszökik'

A fenti példák alapján látjuk, hogy ezek a képzős alakulatok valamiféle akcióminőség-képzés segítségével teszik pontszerűvé vagy egyik oldalról zárt intervallumúvá az adott ige intervallum-szerkezetét: a *kopištijnj* 'kiás' rezultatív, a *šerektijnj* 'elneveti magát' inchoatív, a *šonaltijnj* 'int', *ňulištijnj* 'megnyal, nyalint' szemelfaktív akcióminőséget fejeznek ki, és ezek perfektiváló szerepűek.

A fenti képzőkön kívül megemlítendő még a *-(e)mjašk-* képző is: a képző 'úgy tesz, mintha csinálna valamit' jelentésében a tettetésen, modalitáson kívül még némi deminutivitás, csökkent intenzitás is érezhető, például *djšetskemjaškijnj* 'úgy tesz, mintha tanulna, tanulgat', a deminutív akcióminőség azonban nem változtatja meg az alapige intervallumszerkezetét, mivel az eleve folyamatos aspektusú.

Az udmurt igék tótani szempontból az infinitivusképző előtti magánhangzó szempontjából sorolhatók két csoportba (*-j-* tövűek: I. csoport, *-a/-ja-* tövű igék: II. csoport). Az esetek egy részében ezek az igék párokat alkotnak, melyek egyik tagja nemfrekventatív, a másik pedig frekventatív: *tubijnj* 'felmegy, felmászik' – *tubanj* 'felmászik (többször)'; *potijnj* 'kimegy' – *potanj* 'kimegy (többször)'; *kožijnj* 'kitér, letér' – *kožanj* 'arra járva bemegy, betér, átutazóban jár'. Az *-a/-ja-* és *-j-* tövű igék tövégi magánhangzóját Perevoscsikov képzőnek nevezi, melyek közül az *-a/-ja-* tartós, nem befejezett cselekvést jelöl, az *-j-* pedig rövid ideig tartó, egyszeri, befejezett

cselekvést.⁸ Nem minden I. és II. igeosztályba tartozó igról lehet azonban megállapítani, hogy van kvázi-aspektuális párja: például a *mertani* 'mér', *kırřani* 'énekel' igréknek nincs I. igecsoportba tartozó, pillanatnyiságot kifejező párjuk, ezek tehát aspektuális szempontból neutrálisak.

Az udmurtban tehát példáink alapján képzőkkel frekventatív, deminutív, rezultatív, inchoatív és szemelfaktív akcióminőséget lehet kifejezni. A frekventatív és deminutív akcióminőség mindig folyamatos eseményt jelöl, míg a rezultatív, inchoatív és szemelfaktív mindig befejezetten. A morfológiailag képzett akcióminőségeket nem lehet időmódosítóval ellenkező aspektusúvá tenni (vö. Kiefer 2006: 141), például a frekventatív akcióminőség csak nem határpontos időmódosítóval fér össze:

(Matvejev 2005: 124)

Kıřnoez řori řer ućkile.

'A felesége felé ritkán nézeget.'

**Kıřnoez řori odig pol ućkile*

'*A felesége felé egyszere nézeget.'

Az akcióminőség-képzés morfológiai szintű képzésként való felfogása viszont a produktivitás kategóriáját is kiemeli, tehát akcióminőség-képzésen csak termékeny képzést ért, a lexikalizálódott alakulatokat figyelmen kívül hagyja. Jelen tanulmányban az udmurt képzők produktivitásának vizsgálatára nincs lehetőség, annyi viszont biztos, hogy a *-li*, *-lla* képzők a termékeny képzés esetei, a *tubini* - *tubani* párok többeli mássalhangzója viszont nem produktív módszere az akcióminőség-képzésnek, nem terjednek ki a kategória minden elemére, akcióminőséggel kapcsolatba hozható jelentésük inkább az igejelentés szerves része (konstitutív funkciójú). Ezt megerősíti, hogy a *tubini* - *tubani* -féle párok mindkét tagját tovább lehet képezni a *-li*-, illetve a *-lla* képzőkkel⁹, a kérdés tehát további kutatásokat igényel.

4. A páros igrék szerepe az udmurt aspektuális rendszerben

A páros igrék használata a Volga–Káma-vidéki area nyelveinek egyik legfőbb sajátossága. A jelenség a török nyelvekre szintén jellemző: ezek az ige aspektusát ugyan képzőkkel is ki tudják fejezni, emellett viszont igei szerkezetekkel is jelölhetik a kategóriát, a következőképpen: a cselekvést

⁸ Hasonló példákat találhatunk többek között a nganaszban is: egyes esetekben az infinitivusképző előtti tövégi magánhangzó eltérése különbözteti meg a perfektív és az imperfektív alakokat (Nagy 1995: 267).

⁹ Ebben az esetben a *tubini* igrét Kelmakov és Hännikäinen momentánnak ábrázolja, míg a *tubilini*, *tubani*, *tuballani* igréket egyaránt frekventatívnek (Kelmakov–Hännikäinen 2008: 264).

jelölő ige határozói igenévi alakba kerül, s egy olyan ige követi, mely általában részben vagy teljesen elveszítette eredeti jelentését. Az igepár második tagja a ragozott igealak: ez veszi fel az idő- és módjeleket, emellett kifejezi a határozói igenév által jelölt cselekvés aspektusát, tehát tulajdonképpen segédigei (modifikatori) szerepet tölt be. A mari körülbelül 36, a csuvas körülbelül 26, az udmurt és a tatár körülbelül 20-20 ilyen modifikátort alkalmaz. A jelenség török eredetű, a cseremiszből valószínűleg csuvas hatásra jelenhetett meg (Bereczki 1998: 188). Chaidze (1967: 247) szerint egyes mordvin nyelvjáráásokban is előfordulnak adatok, de az irodalmi nyelvekbe (erzába, moksába) még nem hatoltak be, és a dialektusokban sem elegendő mértékben kutattak. Az udmurtban a páros igék szintén nem ugyanolyan mértékben produktívak és gyakoriak az irodalmi nyelvben, illetve az egyes nyelvjáráásokban. Kelmakov úgy véli, hogy a leggyakrabban az ún. szélsőséges déli nyelvjáráásokban használják, az irodalmi nyelvre csak mérsékelttel jellemzőek, még kevésbé gyakoriak az északi nyelvjáráásokban (Kelmakov 1975: 95).

Az udmurt és a mari páros igéket ugyanazon módszerrel képezzük: a mari páros igék első tagja *-en/-ən* képzős határozói igenév, a második finit ige. Az udmurt páros igék egy *-sa* képzős határozói igenévből és egy ragozott igéből¹⁰ állnak.

Chaidze két csoportját különbözteti meg a páros igék modifikátorainak: az első csoport modifikátorai (udm. *ulijni* 'él', *šijini* 'áll', mari *mogaš* 'áll') a cselekvés hosszú időtartamát fejezik ki, a másik csoport tagjai pedig nem hosszú időtartamot (pl. udm. *bijitjini* 'befejez', mari *pətaras* 'uaz'), s aszerint, hogy melyik csoportba tartozik a modifikátor, határpontos, illetve nem határpontos eseményt jelölhet. Annak ellenére, hogy Chaidze aspektusfelfogása különbözik a jelen tanulmányétól (a hosszú időtartamú, tartós esemény lehet imperfektív és perfektív is, csak a nézőpontjuk más, lásd e tanulmány 5. lábjegyzetét), a határpontoság kritériuma alapján is egyértelmű, hogy a szerző imperfektív, illetve perfektív aspektus képzésére tartja alkalmasnak a páros igék második tagját. A páros igék azonban aspektusmódosító funkciójuk mellett akcióminőségeket is képeznek: alapvető perfektívizáló funkciójuk például általában valamiféle akcióminőség-jelentés által valósul meg, gyakran rezultativitás által. Ugyanez jellemző a mari páros igékre is: Driussi (1992–1993: 86) kutatása szerint például a mari páros igékkel befejezett és folyamatos aspektust lehet kifejezni, emellett a duratív, inchoatív, iteratív akcióminőség

¹⁰ A finit ige helyett a mondatrészi szereptől függően igenevek is előfordulhatnak: pl. *kriiga lidžisa bijitjukum / bijitem bere* 'mikor/miután elolvastam (tkp. 'olvasva befejeztem') a könyvet'.

képzésében is részt vesznek. A páros igék aspektuális szempontból hasonló szerepet töltenek be, mint a magyar igeekötők: ezeknél az aspektuális szerephez általában akcióminőség-jelentés is járul, így tiszta aspektusképzésre nehéz példát találni, csakúgy, mint a perfektív páros igék esetében.

Az udmurt nyelvben körülbelül 20 modifikátort tartanak számon. A legnagyobb mennyiségű modifikátort a páros igeeket leginkább használó déli peremnyelvjárásokban találhatjuk: Kelmakovnak a kukmori nyelvjárásból több, mint 25 modifikátort sikerült feltárnia, példákkal ismertetnie (Kelmakov 1975). A következőkben a Kelmakov (1975), Chaidze (1967), valamint Karakulova és Karakulov (2001) által összegyűjtött páros igeeket csoportosítom, a jelen tanulmány aspektusfelfogása alapján elemezve:

1. Imperfektív aspektuális jelentésű páros igék¹¹

- *ulijni* 'él': *višjsa ulijni* 'betegeskedik' (tkp. 'betegeskedve él')
- *kjll'ijni* 'fekszik': *ižjsa kjll'ijni* 'alszik' (tkp. 'aludva fekszik'); *višjsa kjll'ijni* 'betegeskedik' (tkp. 'betegeskedve fekszik'); *žugiškjsa kjll'ijni* 'verekszik' (tkp. 'verekedve fekszik'); *peštjsa kjll'ijni* 'főz' (tkp. 'főzve fekszik')
- *mijnijni* 'megy': *bižjsa mijnijni* 'fut' (tkp. 'futva megy')
- *vetlijni* 'jár': *arasa vetlijni* 'arat' (tkp. 'aratva jár'); *vuriškjsa vetlijni* 'varr, szabóskodik' (tkp. 'varrva jár')
- *pukijni* 'ül': *užasa pukijni* 'dolgozik (ülve)' (tkp. 'dolgozva ül'); *vijasa pukijni* 'folyik' (tkp. 'folyva ül'); *pižjsa pukijni* 'fáj, szúr' (tkp. 'fájva / szúrva ül')
- *vožijnijni* 'tart, fog': *utaltjsa vožijnijni* 'őríz, vigyáz' (tkp. 'őrízve tart')
- *silijnijni* 'áll': *veraškjsa silijnijni* 'beszélget (állva)' (tkp. 'beszélgetve áll')

Akcióminőség-jelentés + aspektuális jelentés: frekventatív akcióminőség:

- *vožijnijni* 'tart, fog': *žugjsa vožijnijni* 'üt (gyakran), ütöget'

¹¹ A kategória kapcsán először a Kelmakov-tanulmányban (1975) helyenként említett 'hosszú időtartam' jelentésmozzanat miatt duratív akcióminőséget is feltételeztünk (ide tartozott volna a frekventatív akcióminőséget is képző *vožijnijni* modifikátor kivételével az összes), ám ennek felvételét elvetettük, éppen amiatt, hogy duratív akcióminőségű események egyfajta felfogás szerint lehetnek perfektívek is (lásd e tanulmány 5. lábjegyzetét), és csak a 'duratív, nem határponos akcióminőség' megjelöléssel tartjuk lehetségesnek (egyes elméletek duratív akcióminőségen kizárólag ez utóbbi jelentést értik).

II. Perfektív aspektust kifejező páros igék

1) Akcióminőség-jelentés + perfektiválás

a) rezultatív akcióminőség: a cselekvés, folyamat végpontjára, eredményére utal

- *vuttijnj* 'szállít, visz, jut valameddig': *leštjisa vuttijnj* 'megcsinál, elkészít' (tkp. 'készítve visz/jut'); *arasa vuttijnj* 'learat' (tkp. 'aratva visz/jut')
- *bjdtijnj* 'befejez': *šijisa bjdtijnj* 'megesz' (tkp. 'éve befejez')
- *bjdestijnj* 'befejez': *nulljisa bjdestijnj* 'elszállít, elvisz' (tkp. 'szállítva befejez')
- *bjrijnj* 'meghal, elfogy, véget ér': *vijasa bjrijnj* 'elfolyik' (tkp. folyva elfogy')
- *bjdmijnj* / *bjtmijnj* 'elfogy, véget ér': *iziljisa bjdmijnj* 'feloldódik (pl. cukor)' (tkp. 'örlődve elfogy')
- *kuštijnj* 'dob': *vijsa kuštijnj* 'megöl' (tkp. 'ölve dob')
- *baštijnj* 'vesz': *lidžjisa baštijnj* 'elolvas (tkp. 'olvasva vesz') (saját magának)'; *iškaltjisa baštijnj* 'kitép, kiránt, kihúz (tkp. 'húzva, tépve vesz') (saját magának)'
- *kel'tijnj* 'hagy': *gožtjisa kel'tijnj* 'leír' (tkp. 'írva hagy'); *vijsa kel'tijnj* 'megöl' (tkp. 'ölve hagy')

b) inchoatív akcióminőség: a cselekvés kezdetét fejezi ki

- *ležijnj* 'enged': *kjrzjasa ležijnj* 'énekelni kezd, dalra fakad' (tkp. 'énekelve enged')

c) delimitatív-deminutív akcióminőség: 'kis ideig, csökkentett intenzitással csinál valamit'

- *baštijnj* 'vesz': *ižjisa baštijnj* 'alszik (tkp. 'aludva vesz') (egy kicsit), *kjlljisa baštijnj* 'fekszik (tkp. 'fekve vesz') (egy kicsit)'

d) intenzív akcióminőség: a cselekvés, folyamat túlzott mértékét jelzi

- *bjrijnj* 'meghal, elfogy, véget ér': *kjnmjisa bjrijnj* 'halálra fagy, agyonfagy' (tkp. 'fagyva meghal'), *šiškjisa bjrijnj* 'agyoneszi magát' (tkp. 'éve meghal')

2) Irányjelentés (a modifikátor a mozgás irányát jelöli) + perfektiválás

- *koškinj* 'elmegy': *potjsa koškinj* 'kimegy' (tkp. 'kimenve elmegy');
- *ujasa koškinj* 'elúszik' (tkp. 'úszva elmegy')
- *lijtijnj* 'jön': *ujasa lijtijnj* 'ideúszik' (tkp. 'úszva jön')
- *vuijnj* 'érkezik': *mijnjsa vuijnj* 'megérkezik' (tkp. 'menve érkezik')
- *ponijnj* 'tesz, helyez': *ošjsa ponijnj* 'felakaszt' (tkp. 'akasztva tesz')
- *kuštijnj* 'dob': *iškaltjsa kuštijnj* 'kitép, kihúz' (tkp. '(ki)húzva, (ki)tépve dob')
- *potijnj* 'kimegy': *bižjsa potijnj* 'kifut' (tkp. 'futva kimegy'); *lobžjsa potijnj* 'kirepül' (tkp. 'elrepülve kimegy'), *birektjsa potijnj* 'felforr' (tkp. 'forrva kimegy')
- *pottijnj* 'kivisz': *ull'asa pottijnj* 'kikerget' (tkp. 'üzve kivisz')
- *pirijnj* 'bemegy': *bižjsa pirijnj* 'befut' (tkp. 'futva bemegy')
- *piřtijnj* 'bevisz': *ull'asa piřtijnj* 'bekerget' (tkp. 'üzve bevisz')
- *vaškinj* 'ereszkedik': *lobžjsa vaškinj* 'leszáll' (tkp. 'repülve ereszkedik')

A perfektiváló modifikátorok aspektuális szerepe tehát általában akcióminőség-képzés segítségével valósul meg¹², illetve irányjelentéssel is rendelkezhetnek a perfektiváló funkció mellett, az imperfektív aspektus pedig megvalósulhat akcióminőség-képzéssel is, de a tisztán imperfektiváló funkciójú segédigék a jellemzőbbek. A perfektiváló funkciók nagyon hasonlóak a magyar igeikötőkéhoz, melyek három alapvető funkciója: 1. perfektiválás 2. akcióminőség-képzés + perfektiválás 3. összetételi funkció + perfektiválás (igeikötős mozgásigék, melyek megőrizték eredeti határozói jelentésüket is) (Kiefer 2006: 48).

A modifikátorok egy része megkívánja, hogy meghatározott típusú ige álljon mellette igenévként: a *vožijnj* 'tart, fog', *vuttijnj* 'szállít, visz, jut valameddig', *biđtijnj* 'befejez', *biđestijnj* 'uaz', *ponijnj* 'tesz, helyez', *kuštijnj* 'dob', *pottijnj* 'kivisz', *piřtijnj* 'bevisz' modifikátorok csak tárgyas igéből képzett határozói igenév mellett állhatnak, míg a *vuijnj* 'érkezik', *biđmijnj* / *biřmijnj* 'elfogy, véget ér', *birijnj* 'uaz', *potijnj* 'kimegy', *pirijnj* 'bemegy' kizárólag tárgyatlan igéből képzettek mellett.

Előfordul, hogy egy adott modifikátor többféle akcióminőséget is kifejezhet: például a *baštijnj* rezultatív és delimitatív-deminutív akcióminőséget is.

¹² További vizsgálatot igényel annak feltárása, hogy melyek ezek közül vagy ezeken felül a „tisztán” aspektusképző, tehát imperfektív aspektust akcióminőség-képzés nélkül jelentő páros igék.

Ritkán, de jelölhet segédige imperfektív és perfektív aspektust is egyaránt: a *líktjini* 'jön' irányjelentést megadó perfektíváló szerepű is lehet (*ujasa líktjini* 'ideúszik', Kelmakov perfektív aspektusú orosz igével fordítja), ám az *utčasa líktjini* 'keresve jön' esetén például a *líktjini* nem irányát adja meg a keresésnek, hanem a folyamatosságot fejezi ki: 'keres és jön', 'keresve jön'.

Jellemző, hogy a különböző határozói igenevekkel alkotott szerkezetekben ugyanaz a modifikátor különböző mértékben őrzi meg, illetve veszíti el eredeti lexikális jelentését. Az imperfektív modifikátorok közül ilyen például a *kjll'ini* 'fekszik', *pukjini* 'ül', *sijlini* 'áll'. A *kjll'ini* 'fekszik' az esetek egy részében megőrzi eredeti jelentését, hosszan tartó, fekvő állapotban megélt állapotot fejez ki (vö. Kelmakov 1975: 97): pl. *ižisa kjll'ini* 'alszik' (tkp. 'aludva fekszik'), viszont a *žugiškisa kjll'ini* és a (*šid*) *peštisa kjll'ini* páros igék esetében a modifikátorok eredeti 'fekszik' jelentése ebben a szerkezetben a tartalmi jelentést adó igenév jelentésével való összeférhetetlensége miatt (vö. 'verekedve fekszik'; '(levest) főzve fekszik') már egyértelműen nem szűrődik bele a páros ige két tagja által adódó jelentésbe.¹³ A *pukjini* 'ül' folyamatos aspektust képez, de emellett az eredeti jelentése sem homályosult el teljesen a modifikátornak: a páros igék egy csoportjánál azt fejezi ki, hogy a cselekvést ülő helyzetben hajtják végre: *užasa pukjini* 'dolgozva ül'. A *vijasa pukjini* és a *pžjisa pukjini* páros igéket azonban nem lehet 'valamilyen módon, állapotban, valamilyen cselekvést végezve ül' jelentéssel leírni (vö. 'folyva ül'; 'fájva/szúrva ül'), itt sokkal elvontabb a páros igék második tagjának jelentése. A *veraškisa sijlini* 'beszélgetve áll' páros igenél, csakúgy, mint az *užasa pukjini* 'dolgozva ül'-típusú szerkezeteknél, a határozói igenév fejezi ki az alapjelentést ('beszélget'), és a folyamatosság aspektuális jellemzőjét adja a modifikátor, emellett módhatározói jelentést is kifejez (az alany állva hajtja végre a cselekvést).

A perfektív modifikátorok esetében például a *bižisa potjini* 'kifut' (tkp. 'futva kimegy'), *lobžjisa potjini* 'kirepül' (tkp. 'repülve kimegy'), *bjrektisa potjini* 'felfor' (tkp. 'forrva kimegy') páros igék közül az első kettő esetében az eredeti irányjelentés jobban beleszűrődik a páros ige jelentésébe, mint a harmadik (*bjrektisa potjini*) esetében: a *bjrektjini* nem helyváltoztatást kifejező ige (ha valamiféle mozgást fejez is ki, lásd az 5.2. részt), így irányt is megadó modifikátora ebben az esetben elvontabbá teszi a páros ige jelentését. A perfektív

¹³ Más a helyzet, ha a *peštisa kjll'ini* modifikátorát kicseréljük a *sijlini* 'áll' modifikátorral: *peštisa sijlini* 'főzve áll, főz és áll' esetén beszűrődne a segédige eredeti jelentése is, mivel a főz ige jelentése ezt megengedi.

modifikátorokra is jellemző, hogy az eredeti lexikális jelentésüket részben megőrizhetik: a *šiškisa bīrjnī* 'agyoneszi magát' (tkp. 'éve meghal') páros ige tagjai az intenzív akcióminőség kifejezése mellett egymást követő cselekvéseként is értelmezhetőek: 'eszik és meghal'. Ugyanígy értelmezhető a rezultatív akcióminőség kifejezése mellett a *vijsa kel'tijnī* 'megöl' (tkp. 'ölve hagy') páros ige is: 'megöli és otthagya'.

További példák felsorolása nélkül is egyértelmű, hogy a modifikátorok elvontsági foka egy meglehetősen széles skálán mozoghat, attól függően, hogy az eredeti lexikai jelentésük mennyiben hatja át a páros igés szerkezetet. Azt is megállapíthatjuk, hogy ez nem feltétlenül az egyes modifikátorok általános elvontsági fokát jelenti, hiszen a páros ige előtt álló, prototipikus esetben a páros ige lexikális jelentését adó határozói igenévtől is függ a modifikátor absztrahálódási foka. Nem prototipikus esetben nem a határozói igenév adja a lexikális jelentést, hanem a modifikátor, és az igenév irányt jelöl: pl. *pottjsa ležjnī* 'kienged' (tkp. 'kivéve enged'), *pottjsa kuštjnī* 'kidob' (tkp. 'kivéve dob').

5. A páros igék grammatikalizációs folyamata

A magyar nyelv aspektus- és akcióminőség-képző igeekötői, mint megfigyelhetjük, hasonló szerepet töltenek be, mint az udmurt páros igék modifikátorai, így ezen modifikátorok grammatikalizációjának folyamatát a magyar igeekötő kategóriájának kialakulásával, szemantikai és grammatikai átalakulásának történetével vezetem be.

5.1. A magyar igeekötők aspektuális jelentésének kialakulása

Az igeekötő-kategória nem ősi öröksége nyelvünknek, a magyar nyelv önálló életében jött létre, de az obi-ugor nyelveknek a magyarhoz hasonló igeekötőrendszere alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy már az ugor alapnyelv rendelkezhetett olyan szerkezeti előzményekkel, amelyek előkészítették a kialakulását az egyes ugor nyelvekben. Igeekötőink latívuszragos határozószókból keletkeztek (a legkorábbiak: *ki*, *lě*, *měgě*, *elě*, *belě*, *fělə*), amelyek kezdetben igével (igenévvvel) szabad határozós szerkezetet alkottak. Ezek még az ősmagyar korban helyváltoztatást jelentő igei alaptagjukkal egyre szorosabb kapcsolatba kerültek, azzal összetett szóvá tapadtak, s igeekötővé válásuk során alaki és funkcionális változások következtek be (D. Máta 1991: 433), például a *měgě* 'vissza, hátra' jelentésű határozószóból lett *měgě* > *měg* igeekötő másodlagosan magában hordozta a cselekvés befejezésének, eredményességének mellékjelentését is. A fő hangsúly egy idő után már nem

az irányjelentésre, hanem a mellékjelentésre esett, így módosult a jelentése, funkciója: elsősorban perfektiváló szerepű elemmé fejlődött, és ez a jelentés elnyomta az eredeti jelentésmozzanatot, s ezután az igekötő már nem mozgást jelentő igékhez is hozzájárult (D. Mátai 2003: 411).

A grammatikalizálódás folyamata az igekötős igék esetében a következőképpen írható le (Kiefer 1996: 266–267):

1. önálló szó > 2. kötött szintagma része > 3. összetétel része > 4. (alapigéjétől nem elválaszthatatlan) affixum

A szemantikai átértékelődés folyamata a következőképpen szemléltethető (Kiefer 2006: 185):

1. határozói jelentés > 2. határozói és aspektuális jelentés > 3. aspektuális és akcióminőség-jelentés > 4. aspektuális jelentés

A szemantikai átértékelődés legutolsó foka, a tiszta aspektusképzés megvalósulása azonban meglehetősen ritka, az aspektusjelentés általában valamiféle akcióminőség-jelentéssel párosul.

5.2. Az udmurt páros igék grammatikalizálódási folyamata

A magyar igekötők, mint az előző pontban láthattuk, eredetileg határozószók voltak, melyek mozgást jelentő igékhez kapcsolódtak, először szintagmát, majd összetételt alkotva, affixummá válva. A páros igék finit igealakjai viszont eredetileg fogalmi jelentéssel bíró igealakok, melyek a határozói ige-neves alakokkal egy szintagmát alkottak, nem váltak összetétellé, a modifikátorból nem vált affixum sem: a grammatikalizációs folyamat az igekötőkhöz képest csak a második szintig jutott, azaz a két szó szó szerkezetet alkot.

A páros igék két tagját prototipikus esetben nem választja el más mondatrész a mondatban:

Taje gine vožmasa ule, leša, skal (...) (Matvejev 2005: 169)

’Csak ezt **várva** él (’**várja**’), úgy tűnik, a tehén (...)’

Tagadó ige és partikula állhat közöttük (csakúgy, ahogy a magyar igekötő és az igéje között is állhat tagadószo és partikula):

Valasa no ej vutti, kijtčj telšid (...) (Matvejev 2005: 171)

’**Meg sem értettem** (tkp. ’**értve is nem jutottam**’), hova tűntél.’

A *šamen* 'módon' a páros ige két tagja közé való beékelődése azt jelzi, hogy az adott modifikátor megőrzi eredeti lexikális jelentését, és a határozói igenév inkább csak az igeének alárendelt módhatározó szerepét tölti be:

(...) *bjžisa šamen vui borddor dori* (...) (Matvejev 2005: 134)
'(...) *futva módon, értem* a falhoz (...)'

A következő mondatban ugyanez a szerkezet *šamen* 'módon' beékelődése nélkül jelenik meg:

Ad'amios bjžisa vuižj doram (...)
'Az emberek *futva érkeztek* ('*odafutottak*') hozzám.'

Az udmurt mondat jelentését három komponensre lehet bontani: 1. az emberek futottak 2. az emberek megérkeztek 3. én voltam a célpontja a megérkezésnek. A magyar nyelv jelen mondat esetében az irányjelentést és a cselekvés befejezettségét (a mozgás befejeződését, a megérkezést) komplexen az *oda* igeekötővel adja meg, az igeekötő alapigéje (*fut*) adja a lexikális jelentést, a *hozzám* határozóragos névmás a befejezett cselekvés irányának pontos célpontját adja meg. Az udmurt esetében a modifikátor fejezi ki a mozgás befejezettségét, a lexikális jelentést pedig a határozói igenév, ám a modifikátor jelentését sem lehet figyelmen kívül hagyni, mivel itt nem határozószói irányjelentés absztrahálódott aspektusjelölő morfémává, mint az igeekötő esetében, hanem egy irányjelentéssel is rendelkező fogalmi jelentés.

A páros ige jelentésében tehát a modifikátor eredeti jelentése különböző mértékben kap szerepet, ennek pontos megállapítása további vizsgálatokat igényel, a lehető legtöbb páros igés alakulatot szövegbeli előfordulásában vizsgálva. Szemantikai átértékelődésük szerint a következőképpen csoportosíthatjuk őket (háromfokozatúra szűkítve le az absztrahálódási fokok széles skáláját):

1. A modifikátor megőrzi eredeti jelentését: *ižisa kyll'ini* 'aludva fekszik' ('alszik'), *užasa puk'ini* 'dolgozva ül' ('dolgozik'), (*baržiosizj*) *kjškisa null'ini* '(uszályhajót) húzva szállít'
2. Az eredeti lexikális jelentés részben elhomályosul: *vijsa kel'tini* 'megöl' (tkp. 'ölve hagy'), *gožtisa kel'tini* 'leír' (tkp. 'írva hagy'), *verasa šot'ini* 'mond, elmond' (tkp. 'mondva ad') vmit vkinek'

3. Az eredeti lexikális jelentés még inkább elhomályosul: *žugiškisa kyll'ini* 'verekedve fekszik' ('verekszik'), *peštisa kyll'ini* 'főzve fekszik' ('főz'), *pižisa pukini* 'folyva ül' ('folyik'), *kešektisa koškini* '(el)sápadva elmegy' ('elsápad'), *leštisa vuttini* 'készítve visz / jut' ('megcsinál'), *valasa vuttini* 'értve visz / jut' ('megért')

A magyar igekötőkre jellemző szemantikai átértékelődés a páros igék modifikátorainak csak arra a részére vonatkozatható, amelyek irányjelentéssel rendelkeznek. A helyváltoztatást kifejező igék vagy határozószók grammatikai kategóriajelölökké válása a grammatikalizáció tipikus esete:¹⁴ „A leggyakrabban idézett grammatikalizációs láncolatok egyike a mozgást jelentő igéket tartalmazó konstrukciók idő- és aspektusjelölökké fejlődése.” A szemantikai átértékelődést az irányjelentéssel bíró modifikátorok esetében a következőképpen lehet leírni: először a páros igék mindkét tagja fogalmi jelentéssel bírt, ám szintagmát alkotva pluszjelentésre tettek szert. A következő lépcsőfok az, hogy a páros ige utótagja kezdi elveszíteni eredeti fogalmi jelentésének az irányjelentésen kívüli mozzanatát, és az irányjelentés, illetve az aspektusképzés kerül előtérbe. A folyamat végpontja az, amikor a második tagnak kizárólag viszonyjelentése, vagyis aspektusmódosító szerepe van.

A szemantikai átértékelődés folyamata az irányjelentéssel rendelkező modifikátorok esetében tehát a következő: 1. mindkét ige lexikális jelentéssel bír > 2. a finit ige irányjelentése erősödik a fogalmi jelentéssel szemben, és absztrahálódik: aspektusképzés > 3. a második tag teljesen elveszíti eredeti fogalmi jelentését, modifikátorrá válik.

A harmadik fokozatra való eljutás nehézkes az udmurt modifikátorok esetében, hiszen ahhoz az eredeti fogalmi jelentésnek teljesen el kell homályosulnia. A magyar igekötők absztrahálódásának kezdetét az jelzi, hogy az igekötő egy idő után már nem mozgást jelentő igékhez is hozzájárult: minél többféle igéhez járulhat tehát az adott modifikátor, annál valószínűbb az eredeti fogalmi jelentés elhomályosulása és a nagyobb grammatikalizálódási fok. A *potini* 'kimegy' modifikátor például mozgásigéből képzett határozói igenevével kifelé irányuló mozgás befejezett aspektusát fejezi ki: (irányjelentés + aspektuális jelentés): *lobžisa potini* 'kirepül' (tkp. repülve kimegy'), viszont a *birektisa potini* 'felforr' (tkp. 'forva kimegy') *birektini* 'forr' alapigéje, ha folyadék kifelé irányuló mozgását fejezi is ki, alapvetően nem

¹⁴ „One of the most frequently cited grammaticalization chains is the development of constructions containing movement verbs into tense and aspect markers.” (Nicolle 2007: 48)

mozgásige, így a *potinĭ* használati köre bővülni látszik, és ezáltal absztrahálódási foka nő.¹⁵ Az irányjelentéssel nem rendelkező modifikátorok esetén az adott ige fogalmi jelentése fejez ki aspektualitást: például a *bĭdtĭnĭ* 'befejez' fogalmi jelentéséből adódóan egy adott cselekvés végpontját fejezte ki, így határozói igenév mellé kerülve, azzal egy szerkezetet alkotva az igenév által kifejezett cselekvés befejezettségét kezdte el jelenteni. A modifikátor elsődlegesen tárgyias igéből képzett határozói igenév mellett áll (pl. *šĭjsa bĭdtĭnĭ* 'megesz'), hiszen jelentéséből adódóan perfektiváló funkciója rezultatív akcióminőség által jön létre, és nem állhat tárgyatlan ige mellett. Kevésbé elvont jelentésű tehát, mint a magyar *meg* igeikötő, mely az eredeti határozói jelentése elhomályosulásával a mozgást jelentők mellett nem mozgást jelentő igéket is perfektivált. A *meg* igeikötő határozói jelentése és az irányjelölő udmurt modifikátorok tehát nem meglepő módon (vö. Nicolle 2007, fent) könnyebben absztrahálódnak, mint az irányjelentéssel nem bíró *bĭdtĭnĭ*, *bĭdestĭnĭ*-típusú modifikátorok.

6. Az igeidők aspektuális szerepe

Úgy gondolom, hogy az igeidőket, ha el is választjuk, de nem határolhatjuk el az aspektus kategóriájától, hisz egy adott igeidőnek¹⁶ lehetnek temporális és aspektuális vonatkozásai is: gondoljunk csak az angol present, illetve past continuous-ra (ezek csak jelen, illetve múlt idejű folyamatos eseményekre vonatkozhatnak), vagy a régi magyar igeidők közül például az *ír vala-*típusra, mely folyamatosságot fejezett ki.

Véleményem szerint az udmurt nyelvben is vannak olyan összetett igeidők, amelyek hozzájárulnak az aspektualitás kifejezéséhez, mégpedig kizárólag múlt időben. A következőkben ezeket ismertetem röviden, egy mai udmurt regényből, illetve novellákból, tanulmányokból, grammatikákból gyűjtött példák bemutatásával.

1) **I. régmúlt:** egyszerű múlt idejű igealak + *val* (segédige, szemtanúsági alak) – a régmúlt mellett múlt idejű esemény folyamatosságát is kifejezi

¹⁵ Az elvontság foka tovább nő a következő páros igénél: *čaklasa potinĭ* 'figyelve/ vigyázva kimegy', ahol a modifikátor a *čaklanĭ* 'figyel, vigyáz' tárgyias ige mellett áll, ám jelentése a megadott orosz perfektív ige ellenére sem teljesen egyértelmű (lásd Kelmakov 1975: 101).

¹⁶ „Igeidő” alatt természetesen nem a beszédidő és eseményidő megkülönböztetését kifejező kategóriát értem.

Ol'a Miškolcyn šutetskiz val, solj tuž kelšem. (Timerhanova 2006: 147)

'Olja Miskolcon **pihent**, úgy tűnik, nagyon tetszett neki.'

Kemalaš pidde ed l'oga! Mon vožmaj val! (Leli 2009: 22)

'Már régóta nem tetted be [ide] a lábadat! **Vártalak!**'

Noš mon malpaj val, ton mjestim pegaškod šuiša, – keña em adžiškile ašmeos! (Matvejev 2005: 115)

'És én azt **gondoltam**, te tőlem menekülsz, – mennyi ideje nem találkoztunk!'

2) **Tartós cselekvést kifejező múlt idő/duratív praeteritum**: jelen idejű igealak + *val/vjlem* (segédige, szemtanúsági/nem szemtanúsági alak)

Az igeidő Kelmakov és Hännikäinen (2008: 270) szerint olyan tartós cselekvést fejez ki, amely közben valamely másik cselekvés elkezdődik:

Ogpol nules durti školaje mjniškom val. Šedtek šoriš nules kuše lud keč bižjsa potiz. (i.h.)

'Egyszer az erdőn keresztül iskolába **mentünk**. Hirtelen az erdei tisztásra kifutott egy nyúl.'

Vaša!

Vaša pečatlan mašinka ažaz puke val. Njina Il'inična [...] redakcije pidze taš! puktiz. (Leli 2009: 37)

'Vása!

Vása az írógép előtt **ült**. Nyina Ilinyicsna [...] a kiadóba tss! betette a lábát.'

Az igeidő a példák alapján a progresszív aspektus kifejezésére szolgál az udmurtban: a progresszív korlátozott idővonatkozású folyamatos aspektus, mely egy olyan szituációt jelez, amely más szituációt foglal keretbe (Comrie 1976: 30). Ennek referenciaidejét a magyarban általában mellékmonddal kell megadni¹⁷ (pl. *Éppen ettem a levest, amikor megérkezett Anna*), ám önálló mondatban is kifejeződhet (*Megérkezett Anna. Én éppen ettem a levest.*) Az udmurtban a példák alapján ugyanígy meg lehet adni a progresszív aspektusú mondat időkorlátozását az alárendelt mondat mellett külön monddal is.

¹⁷ Ugyanígy tesz az angol is: *when I visit John, he'll be reciting his latest poems* (i.h.) ('mikor meglátogatom John-t, ő éppen a legutóbbi verseit fogja szavalni').

3) **Frekventatív múlt idő:** jövő idejű igealak + *val/vjlem* segédige – múlt idejű frekventativitás kifejezése

Pešajjos ažlo pjdjn vetlozi vjlem. (Timerhanova 2006: 173)
'A nagyapák régen gyalog jártak.'

Az udmurt nyelvben tehát például az úgynevezett duratív praeteritum a progresszív aspektus kifejezője múlt időben, vagyis komplexen jelöli az időt és egy aspektuális kategóriát, a frekventatív múlt idő a mondat aspektuális jelentéséhez a frekventatív akcióminőség kifejezésével járul hozzá múlt időben (folyamatos aspektusúvá teszi a mondatot), az I. régmúlt pedig múlt idejű esemény folyamatosságát fejezi ki. Emellett például a befejezett melléknévi igenév névszói állítmányi *-(e)mjn* formája jelölhet a tevékenység eredményét hangsúlyozó, aktív cselekvést is (Kelmakov–Hännikäinen 2008: 237): *Djšetskiš ljktemjn.* (i.h.) 'A tanuló megjött.'

7. Az aspektus kompozicionalitása az udmurt nyelvben

Aspektus kifejezésére a képzőkön, páros igéken, igeidőkön¹⁸ kívül az udmurt nyelvben kompozicionálisan is van lehetőség: például a tárgy fajtája és különböző időmódosítók, határozószók is szerepet játszanak az aspektuális rendszerben. Az udmurt nem tartozik az úgynevezett aspektusnyelvek közé, hiszen nincsenek imperfektív-perfektív oppozíciót alkotó ige párjai, melyek az aspektuális jelentést mindig egyértelműen meghatározzák, emellett az aspektusképzésben részt vevő képzők egy részének produktivitása is kétséges, és a páros igeek használata sem széles körben elterjedt, az északi nyelvjárásokban például meglehetősen ritka. Így feltehető, hogy a páros igeek használatával kevésbé élő nyelvjárásokban az aspektus még inkább mondatszemantikai kategória, mint a páros igeeket mérsékelt, de használó irodalmi nyelvben és a szélsőséges déli nyelvjárásokban. Az udmurt nyelv kompozicionális eszközei a következők lehetnek például:

1) Tárgy

Pijaš tolon kniga ljdžiz (Maksimov–Mojsio 2003: 288)
fiú tegnap könyv(OBJ) olvas:PST3SG
'A fiú tegnap könyvet olvasott'

¹⁸ Az igeidőt jelen tanulmány felfogása nem feltétlenül tekinti kompozicionalitást erősítő kategóriának, hiszen az igeidő az aspektust igejelekkel, segédigékkel fejezi ki, melyek az igen jelennek meg mint toldalék, illetve segédigés szerkezetet alkotnak vele.

Pijaš tolon kñigajez/kñigaze *liđžiz.* (i. m. 289)
fiú tegnap könyv:ACC/könyv:PX3SG.ACC olvas.PST3SG
'A fiú tegnap elolvasta a könyvet/könyvét.'

A első mondat imperfektív, az utóbbi perfektív aspektusú: a két mondat a tárgyában különbözik egymástól: az ige jelöletlen tárgya az első mondatban nem teszi perfektívvé a mondatot, míg az utóbbi jelölt tárgyas / birtokos személyjeles tárgyas ragozása perfektívál. A perfektív mondat jelentését perfektíváló, az imperfektívét pedig imperfektív aspektus képzésére szolgáló modifikátorral is meg lehet adni:

Pijaš tolon kñiga liđžisa biđtiz. (i.h.)
'A fiú tegnap **elolvasta** ('**olvasva befejezte**') a könyvet.'

Pijaš tolon kñiga liđžisa uliz. (i.h.)
'A fiú tegnap könyvet **olvasott** ('**olvasva élt**').'

2) Határozószók:

biđesak 'teljes egészében': perfektíváló funkció
pumožaz 'végig, végéig': perfektíváló funkció

Így a következő határozós, illetve páros igés szerkezetek ekvivalensek lesznek:

biđesak / pumožaz leštijnj 'megcsinál' (tkp. 'teljesen / a végéig csinál') ~
leštjisa biđtijnj 'uaz.' (tkp. 'csinálva befejez')

3) Időmódosítók

Az időmódosítók közül a határpontosak (pl. *švak* 'hirtelen') perfektív események, míg a nem határpontosak (*kema* 'hosszú ideig') folyamatos események kifejezésében játszhatnak szerepet. Az időmódosítók összeférésének vizsgálata a páros igék modifikátoraival, különböző képzőkkel, igeidőkkel meghaladja a jelen tanulmány kereteit, ám az aspektus feltérképezésében szintén fontos feladat.

8. Összefoglalás

A tanulmány célja az volt, hogy bemutassa az udmurt nyelv aspektusképző eszközeit. Számos témát itt csak érintettem (például a képzők produktivitásának és ezáltal akcióminőség-képző szerepének, időmódosítókkal való összeférésének kérdése, az igeidők aspektuális szerepe, a páros igék modifikátorainak absztrahálódási foka), ezek a jövőbeli feladatok mind-mind

szükségesek lesznek ahhoz, hogy pontos képet kapjunk arról, hogy az udмурtban az aspektus mennyire kompozicionális kategória. Azt azonban a kifejezőeszközök gazdag tárháza alapján bátran ki lehet jelenteni, hogy az udмурt alapvetően nem aspektusnyelv, hiszen az aspektuális kategóriákat az ígén kívül más mondatrészekkel is ki tudja fejezni.

Irodalom

- Bache, Carl 1994. *Verbal categories, form-meaning relationships and the English perfect*. In Carl Bache – Hans Basbøll – Carl-Erik Lindberg (szerk.) *Tense, Aspect and Action: Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter. 43–60.
- Bereczki Gábor 1998. A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In Rédei Károly (vál.) *Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 179–207.
- Bertinetto, Pier Marco – Denis Delfitto 2000. Aspect vs. Aspectuality: Why they should be kept apart. In Östen Dahl (szerk.) *Tense and Aspect in the Languages of Europe. Typology of Languages in Europe*. Dordrecht, Mouton de Gruyter. 189–227.
- Caffarel, Alice – J. R. Martin – Christian M. I. M. Matthiessen 2004. *Introduction: Systemic functional typology*. In Alice Caffarel – J. R. Martin – Christian M. I. M. Matthiessen (szerk.) *Language Typology. A Functional Perspective*. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins. 1–77.
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Chaidze, M. P. [Чхайдзе, М. П.] 1967. О Происхождении и функциях марийских и удмуртских спаренных глаголов. In *Вопросы финно-угорского языкознания*. Вып. IV. Izsevszk. 247–259.
- D. Máta Mária 1991. Az igekötők. In *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 433–442.
- D. Máta Mária 2003. Szófajttörténet. Az igekötők. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 411–416.
- Dik, C. Simon 1994. Verbal semantics in Functional Grammar. In Carl Bache – Hans Basbøll – Carl-Erik Lindberg (szerk.) *Tense, Aspect and Action. Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter. 23–41.

- Driussi, Paolo 1992–1993. *Paired Verbs – Serial Verbs in Cheremis*. Budapest, FUM. 59–105.
- Egg, Markus 1994. *Aktionsart und Kompositionalität*. Studia Grammatica XXXVII. Berlin, Akademie Verlag.
- Givón, Talmy 2001. *Syntax*. Vol. I. Benjamins. Amsterdam–Philadelphia.
- Karakulova, M. K. [Каракулова, М. К.] 2002. *Категория вида в удмуртском языке*. Permistika 4. Izsevszk. 43–51.
- Kelmakov, V. K. – Sara Hännikäinen 2008. *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia*. Helsinki.
- Kelmakov, V. K. [Кельмаков, В. К.] 1975. Спаренные глаголы в удмуртском языке. *Вопросы удмуртского языкознания* 3. Izsevszk. 90–105.
- Kiefer Ferenc 1996. Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. *MNy* 92: 257–268.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az igekötők. In *Strukturális magyar nyelvtan* 3. *Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 453–519.
- Nagy Beáta Boglárka 1995. A nganaszan igék aspektusáról. *Néprajz és Nyelvtudomány* 36: 267–284.
- Nicolle, Steve 2007. The grammaticalization of tense markers: A pragmatic reanalysis. In Louis Saussure – Jacques Moeschler – Genoveva Puskas (szerk.) *Tense, Mood and Aspect. Theoretical and Descriptive Issues*. Amsterdam/New York. 47–65.
- Perevoscsikov, P. N. [Перевощиков, П. Н.] 1962. *Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология*. Izsevszk.
- Smith, Carlota 1991. *The parameter of aspect*. Dordrecht, Kluwer.
- Svantesson, Jan-Olof 1994. Tense, mood and aspect is Kammu. In Carl Bache – Hans Basbøll – Carl-Erik Lindberg (szerk.) *Tense, Aspect and Action. Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology*. Berlin, New York, Mouton de Gruyter. 265–277.

Példák

- Karakulova, M. K. – B. I. Karakulov, [Каракулова, М. К. – Б. И. Каракулов] 2001. *Сопоставительная грамматика русского и удмуртского языков*. Izsevszk.
- Leli, Darali [Лели, Дарали] 2009. *Гур съорысь суредъёс*. Izsevszk.
- Maksimov, S. A. – Arto Mojsio [Максимов, С. А. – Арто Мойсио] 2003. Из опыта контрастивного исследования глагольного временного дейксиса финского и удмуртского языков. In Pirkko Suihkonen – Bernard Comrie (szerk.) *International Symposium on Deictic Systems and Quantification in Languages Spoken in Europe and North and Central Asia*. Izsevszk. 279–296.
- Matvejev, Sergej [Матвеев, Сергей] 2005. *Чорыглэсь лушкам кылбуранъёс*. Izsevszk.
- Timerhanova, N. N. [Тимерханова, Н. Н.] 2006. *Удмурт кыл. Нырысь кутскисьёслы дышетскон книга*. Izsevszk – Piliscsaba.